

ПСИХОЛОГІЧНА СТІЙКІСТЬ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ЗЛОЧИННОЇ ВІЙНИ МОСКОВІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Москалець Віктор Петрович,

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри загальної психології

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
ORCID ID: 0000-0002-0724-2657

Федик Оксана Василівна,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної психології

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
ORCID ID: 0000-0002-9029-2611

Статтю присвячено дослідженню впливу злочинної війни московії проти України на психологічну стійкість українських студентів та її підтримки й зміцнення. Стаття має на меті аналіз сучасного стану досліджень цієї проблематики; виявлення факторів впливу цієї війни на психологічну стійкість наших студентів; презентацію ефективних концептуальних підходів, методів, засобів підтримки та зміцнення психологічної стійкості українських студентів в умовах цієї війни.

Стаття містить аналіз вітчизняних та закордонних наукових повідомлень про результати досліджень резильєнтності (психологічної стійкості) в умовах війни; травмування психіки українських студентів злочинною війною московії проти України; умов, чинників, ресурсів підтримки та зміцнення психологічної стійкості українських студентів в умовах цієї війни, зокрема, соціальних, ціннісно-сміслових, духовно-психологічних, інформаційних, психологічного супроводу, психологічної компетентності, саморегуляції.

У статті здійснюється аналіз факторів впливу на психологічну стійкість (резильєнтність) студентів, а також надаються рекомендації щодо підтримки їхнього психічного здоров'я та збереження психологічної стійкості в умовах військових дій. Аналізуються стратегії сприяння розвитку психологічної стійкості студентів під час війни та пропонуються рекомендації щодо забезпечення психологічної підтримки в соціальному середовищі.

На основі аналізу сучасних викликів війни акцентовано увагу на необхідності розробки та впровадження ефективних психологічних програм і підходів для підтримки психологічної стійкості студентів в умовах війни. Саме на цьому аспекті війни, розв'язаної проти нас москowitzами, ми робимо основний акцент і в індивідуальній, і в груповій психопрофілактичній роботі щодо підтримки й зміцнення резильєнтності наших студентів.

Ключові слова: студенти, студентська молодь, злочинна війна, стресори, травмування психіки, психологічна стійкість, резильєнтність, резильєнс, війна, соціальна підтримка, інформаційні ресурси, психологічна компетентність.

Moskalets Viktor, Fedyk Oksana. Psychological Resilience of students in the conditions of muscovy's criminal war against Ukraine

The article is devoted to the study of the impact of the criminal war of Muscovy against Ukraine on the psychological resilience of Ukrainian students and its support and strengthening. The article aims to: analyze the current state of research on this issue; identify the factors of influence of this war on the psychological stability of our students; present effective conceptual approaches, methods, means of supporting and strengthening the psychological stability of Ukrainian students in the context of this war.

The article contains an analysis of: domestic and foreign scientific reports on the results of research on resilience (psychological stability) in war conditions; trauma to the psyche of Ukrainian students by the criminal war of Muscovy against Ukraine; conditions, factors, resources for supporting and strengthening the psychological stability of Ukrainian students in the conditions of this war, in particular, social, value-semantic, spiritual-psychological, informational, psychological support, psychological competence, self-regulation.

The article analyzes the factors influencing the psychological resilience of students and provides recommendations for maintaining their mental health and preserving psychological stability in the context of military operations. The strategies for promoting the development of students' psychological resilience during the war are analyzed and recommendations for providing psychological support in the social environment are offered.

Based on the analysis of the current challenges of war, attention is focused on the need to develop and implement effective psychological programs and approaches to support students' psychological resilience in war. It is on this aspect of the war waged against us by the Muscovites that we focus both in individual and group psycho-prophylactic work to support and strengthen the resilience of our students.

Key words: students, student youth, criminal war, stressors, mental trauma, psychological resilience, resilience, war, social support, information resources, psychological competence.

Вступ. Унаслідок злочинної війни московії проти України, яка триває третій рік поспіль, набуває актуальності проблематика психологічної стійкості українських студентів. З одного боку, студентська молодь

є однією з тих соціальних груп, які зазнають інтенсивного деструктивного впливу цієї війни на психіку. Це пов'язано з тими віковими психологічними особливостями юності та ранньої зрілості, які роблять студен-

тів, як і всіх старших тинейджерів та юнаків і дівчат, особливо чутливими та вразливими щодо масованого й катастрофічного травмування психіки, яке спричиняє ця злочинна війна. Якщо сказати коротко, у цьому віці молоді люди вивчають перспективи і будують плани свого майбутнього життя, мріють про їх здійснення, а ця клята війна реально загрожує руйнуванням і нищенням майбутнього, самореалізації, самоактуалізації в праці та інтимних взаєминах, в коханні, створенні сім'ї, здоров'ї, житті, горі втрат рідних і близьких тощо. Щоб вистояти, не зламатися й перемогти в таких реаліях, необхідна міцна й стала психологічна стійкість.

З іншого боку, студенти – це та соціальна група, від якої насамперед і головним чином залежить майбутнє націй і створених ними держав. Студенти – це майбутні фахівці всіх тих професій, які вирішальним чином визначають прогрес культури та цивілізації: науково-дослідницьких, високотехнологічних, організаційно-управлінських, юридичних, суспільно-політичних тощо. Якість і продуктивність професійної діяльності таких фахівців каузальним (причинно-наслідковим) чином залежить не лише від професійних знань, умінь і навичок, а й від низки необхідних для успішної самоактуалізації в ній, як і в інших важливих сферах людського життя, особистісних властивостей, серед яких однією з найбільш важливих є психологічна стійкість як необхідна умова і чинник психічного здоров'я, без чого унеможливується продуктивна діяльність зазначених фахівців з усіма негативними, а подеколи й катастрофічними наслідками, які неминуче випливають із цього.

Однак попри щораз вищу актуальність проблематики нашого повідомлення, з одного боку, і значну чисельність досліджень психологічних наслідків війни в багатьох країнах, особливо в США, – з іншого, науково верифікованої інформації про вплив воєнних подій на психологічну стійкість студентської молоді загалом і власне злочинної війни рашистів в Україні обмаль.

Цими обставинами зумовлюється вибір теми дослідження, у якому репрезентовано наш досвід теоретичного вивчення й практичного підходу до актуальної проблеми – психологічної стійкості українських студентів в умовах злочинної війни московії проти України.

Матеріали та методи. Психологічна стійкість і резильєнтність – це поняття, яке має український та англійський варіанти, але їх використовують для опису одного й того ж психологічного явища.

Феноменологію психологічної стійкості особистості успішно вивчають такі українські психологи: Г. Лазос, Т. Титаренко, К. Балахтар, Е. Грішин, К. Гуцол, С. Бужинська, З. Кіреєва, І. Хоменко, О. Чиханцова та ін. Серед закордонних дослідників проблематики резильєнтності значущих результатів досягли: А. Мастен, Дж. Річардсон, Л. Алєн, О. Байєр, М. Маргаліт, М. Фразер, О. Фріборг, К. Хертон та ін.

Важливі особливості психологічної стійкості студентської молоді та її підтримки й зміцнення в умовах війни: Е. Грішин, К. Гуцол, Х. Дзюнь, Н. Жигайло, І. Капріор, О. Карпенко, З. Кіреєва, Н. Кононенко,

Н. Коструба, С. Кузікова, Т. Лазос, Л. Ляшко, О. Односталко, О. Шевченко, Б. Петренко, Т. Титаренко, І. Хоменко, Т. Шолубка [1].

Змістовними та перспективними щодо подальших розробок феноменології резильєнтності особистості у зв'язку з травмуванням психіки (травматичним досвідом) є закордонні дослідження: К. Хатта, А. Яті, С. Індра, А. Азхарі, М. Мусліма, Г. Бонанно та ін. Зокрема, цими дослідниками встановлено, що механізми патогенного впливу психотравмувального досвіду на резильєнтність (психологічну стійкість) – доволі складні та комплексні; у їх функціональній структурі нерозривно поєднуються індивідуальні відмінності, переважно темпераментальні, особистісні та соціальні складники / чинники. Воднораз дослідження Г. Бонанно, С. Галеа, А. Буччіареллі показали, що люди по-різному реагують на однакові психотравмувальні впливи – в діапазоні від дистресу до резильєнтності як здатності підтримувати відносно нормальне й стабільне функціонування психіки та організму в умовах деструктивного, патогенного впливу стресорів [5].

Значущим досягненням у вивченні феномену резильєнтності є виокремлення його істотних складників (компонентів). Так, Е. Морель виокремив такі компоненти резильєнтності особистості:

- оптимізм як здатність і вміння взяти на себе відповідальність за своє життя в кризових ситуаціях;
- орієнтацію / налаштування на розв'язання проблем шляхом уникнення ситуацій, що посилюють стрес;
- готовність брати на себе відповідальність, зокрема екзистенціальну;
- орієнтацію на майбутнє як самообілізацію та здатність залишатися дієздатним у складних життєвих ситуаціях;
- позитивне ставлення до конструктивних соціальних взаємозв'язків з іншими людьми;
- самоусвідомлення своєї гідності;
- саморегуляцію як цілеспрямоване гальмування й зменшення негативно забарвлених емоційних переживань (саногенне мислення), що дає змогу досягти свідомого зосередження на нових шляхах і способах розв'язання проблем.

Воднораз Д. Геллерштейн вважає, що є лише два істотні компоненти резильєнтності особистості, поєднання яких утворює її основу:

- генетично зумовлений (вроджений) компонент: фізіологічні особливості нервової системи, які забезпечують здатність протистояти впливам стресорів та негативних модифікаторів і зберігати та підтримувати суб'єкту ефективність;
- психологічний компонент: соціальний капітал особистості, здатність розбудовувати якісні соціальні зв'язки, спроможність приймати допомогу та підтримку оточення, наявність високого смислу життя; спрямованість і налаштованість на перманентний екзистенціальний пошук саногенного змісту й сенсу в будь-яких життєвих обставинах, зокрема й трагічних; прагнення відновлюватись після деструктивного впливу стресорів, позбуватись наслідків подій, що травмують психіку [5].

Загалом, закордонні дослідники резильєнтності (психологічної стійкості) вивчають її як:

– здатність особистості протистояти й протидіяти несприятливим умовам життя і долати їх, а тому як її потенційні можливості щодо нормального, здорового функціонування в майбутньому;

– орієнтацію, спрямованість, налаштування на збереження психічного здоров'я в умовах деструктивних впливів на нього та на відновлення адаптивного психічного потенціалу після травмування психіки.

– процес збереження й підтримки стабільного рівня ефективної психологічної та фізичної діяльності в несприятливих ситуаціях / умовах.

– адаптацію особистості до складних життєвих обставин та здатність психологічно й фізично відновлюватися, реабілітуватися після руйнівних впливів таких обставин [1].

Так, можемо узагальнити: закордонні дослідники вивчають резильєнтність (психологічну стійкість) насамперед і головним чином як комплексне утворення особистісних властивостей, яке забезпечує адаптацію до деструктивних, патогенних впливів негативних життєвих обставин / ситуацій, а тому підтримку й зміцнення цього комплексного утворення.

Мета статті полягає в аналітичному описі основних структурно-функціональних властивостей феномену психологічної стійкості (резильєнтності) і на цій основі – особливостей динаміки психологічної стійкості української студентської молоді під впливом масованого й катастрофічного травмування психіки, якого завдає злочинна війна московії проти України; а тому – в аналітичному огляді аспектів та ресурсів підтримки, зміцнення й посилення резильєнтності наших студентів.

Результати дослідження. Насамперед необхідно окреслити концептуальні ракурси конструкту «психологічна стійкість» (резильєнтність) в публікаціях українських та закордонних дослідників. Згідно з висновками українських дослідників Н. Коструби та Л. Ляшко, резильєнтність – це спроможність особистості зберігати внутрішню стійкість у кризових обставинах; основу функціональної структури цієї здатності утворює системне поєднання трьох компонентів:

– когнітивного – здатність до раціональної розумової оцінки ситуації;

– афективного – здатність регулювати свої емоційні реакції, процеси і стани з позицій спрямованості / налаштованості на особистісну емоційну стабільність;

– поведінкового – використання конструктивних копінг-стратегій протидії та подолання деструктивного впливу стресорів.

З цього випливає, що саногенним ядром психологічної стійкості особистості є комплекс суб'єктивних утворень, які забезпечують їй ефективну адаптивність щодо впливу деструктивних стресорів. У межах цієї моделі резильєнтності виокремлено три типи позитивної, саногенної адаптації (відновлення, трансформація, процвітання) та два негативні, патогенні наслідки дезадаптації (ригідність і вразливість) [5].

Так, розглянемо докладніше особливості психологічної стійкості української студентської молоді в умовах злочинної війни московії проти України та чинники, які можуть і мають сприяти її підтримці та зміцненню.

Як уже зазначалось, наша студентська молодь зазнає інтенсивного деструктивного впливу цієї війни на психіку. Це пов'язано з тими віковими психологічними особливостями юності та ранньої зрілості, які роблять студентів, як і всіх тинейджерів та юнаків і дівчат, особливо чутливими й вразливими щодо масованого й катастрофічного травмування психіки, яке спричиняє ця злочинна війна. Адже протягом цих вікових періодів життя особистості молоді люди мають здійснити особистісне та професійне самовизначення, самоідентифікацію, сформувати свою Его-ідентичність в інтимній (кохання, секс, шлюб), професійній, світоглядній (мораль, релігія, політика) сферах (за Е. Еріксоном) [9].

Тобто в цьому віці молоді люди вивчають перспективи й будують плани свого майбутнього життя, мріють про їх здійснення, а ця злочинна війна, розв'язана клятими рашистами, реально загрожує руйнуванням і нищенням їх майбутнього, самореалізації, самоактуалізації в праці і в інтимних взаєминах, коханні, створенні сім'ї, здоров'я, житті, горі втрат рідних і близьких тощо. Воднораз війна деструктивно впливає на освітній процес, а тому й на якість навчання, зокрема, на доступ до освітніх ресурсів, і закордонних, і українських, що гальмує формування й розвиток професійної компетентності майбутніх фахівців – теперішніх студентів (за Г. Гарднер) [9]. Щоб вистояти, не зламатися й перемогти в таких реаліях, необхідна насамперед міцна і стала психологічна стійкість.

А щоб істотно, ефективно, на надійних науково-методологічних засадах допомагати їм у формуванні, зміцненні й розвитку такої психологічної стійкості, необхідно насамперед вивчати в режимі моніторингу стан і особливості динаміки психологічних утворень, які забезпечують їх резильєнтність, та каузально (причинно-наслідковим чином) пов'язаних з нею.

Почати необхідно з того, що впливи, які травмують психіку в умовах війни, особливо злочинної, суттєво відрізняється від її травмування в мирний час. Ці впливи характеризують як катастрофічні й масовані. Воєнні злочини відчужують від людяності, гуманності своєю абсолютною аморальністю й цинічністю, нищівною неадекватністю, патологічною, садистською жорстокістю, безпросвітною дурістю й тупістю, вбивствами, каліченнями й руйнуваннями, горем втрат, вимушеними міграціями та розлуками тощо. Все це породжує негативно забарвлені емоційні переживання – реакції, процеси і стани: душевний біль / муку, фрустрацію / відчай / розпач; гнів / злість / ненависть; страх / жах / тривогу; відразу / огиду і т. ін., – які призводять до посттравматичних стресових розладів (ПТСР), депресивних розладів, зокрема, почування спустошеності, порожнечі в душі, стану безвиході, безнадійності, який є вирішально-визначальним чинником непатологічного самогубства, самотності тощо.

Якщо діагностують такий серйозний розлад, то необхідна тривала психотерапевтична допомога, а нерідко й медикаментозне лікування. Ми не торкаємося тут питань такої допомоги українським студентам (як показують наші спостереження та вивчення відповідних статистичних даних, на щастя, не багато з них потребують її), а розглянемо переважно психопрофілактичний аспект проблематики впливу деструктивних стресорів злочинної війни московії в Україні на наших студентів та підтримки й зміцнення їх психологічної стійкості в умовах цієї війни.

Перспективність такого підходу до проблематики психологічної стійкості нашої студентської молоді підтверджують, зокрема, результати дослідження Х. Дзюнь резильєнтності як властивості особистості, що забезпечує здатність чинити опір стресу, долати його та відновлюватись після нього, а отже, збереження психічного здоров'я, інтегральним показником якого є почування психологічного благополуччя. Х. Дзюнь аргументовано зауважує, що необхідною умовою ефективності досліджень феномену психологічної стійкості студентів є постійний моніторинг динаміки показників їх психічного здоров'я, зокрема його інтегрального маркера (почування благополуччя) [1]. Конкретні результати такого моніторингу навчальних груп, неформальних студентських об'єднань, окремих студентів мають враховуватись у виборі форм і методів психопрофілактичної роботи з ними та, за необхідності, психологічної корекції.

Універсальною, всеохопною необхідною умовою та потужним, визначальним чинником успішності такої роботи є саногенний вплив соціуму, як у ЗВО, так і в сім'ї, родині, неформальних групах. Адже так зване почуття ми – усвідомлення та постійне емоційне почування невід'ємної належності до свого соціуму, впевненість у надійній захищеності та підтримці в ньому, з його боку, головна й ключова соціальна потреба людини. Остаточно доведено, що від повноти її задоволення, від глибини й міцності почуття «ми» в прямій пропорції залежить задоволення особи світом і собою у світі, що інтегрується в почуванні благополуччя, яке, згідно з визначення Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), є головним показником не лише психічного, а й загального здоров'я особистості. А психологічна стійкість – головна функціональна структура психічного здоров'я. Також остаточно доведено, що реальна соціальна підтримка істотно допомагає протистояти деструктивному впливу стресорів, травмуванню психіки, «пом'якшувати», послаблювати їх патогенні, руйнівні наслідки. Притім, особливості соціальної підтримки зазвичай помітно впливають на симптоматику, інтенсивність симптомів ПТСР, дистресів, депресивних та інших невротичних розладів і на варіабельність їх поєднань у кожного хворого. Натомість недостатня соціальна підтримка, не кажучи вже про її відсутність, сприяє почуванню самотності, відчуженню від спільноти, від людей, появі різних психологічних проблем і психічних розладів, посилює їх симптоматику тощо.

У відповідних наукових повідомленнях знаходимо різні підходи до феноменології соціальної підтримки, в межах яких вона поділяється на типи, види. Так, виокремлено два основні типи соціальної підтримки: емоційна та інструментальна. Емоційна – це, головним чином, беззастережна, щедра турбота, піклування, допомога на засадах когнітивної та співчутливої емпатії, широкій приязні, любові. Інструментальна – це переконання із застосуванням відповідних наукових знань, практичного досвіду, умінь, навичок та інших ресурсів.

Водночас у сучасних концептах соціальної підтримки виокремлено дві моделі – основного ефекту та буферизації стресу. Згідно з моделлю основного ефекту, соціальна підтримка може й має стабілізувати та зміцнювати психологічну стійкість, психічне здоров'я, почування благополуччя особистості незалежно від інтенсивності й особливостей впливу деструктивних стресорів, травмування психіки [4].

Саме такий основний ефект спричиняють здоровий соціально-психологічний клімат і доброзичлива, людяна морально-психологічна атмосфера в соціумі – безпосередньому соціальному оточенні індивіда, у тих формальних і неформальних соціальних групах, членом яких він є.

Провідна діяльність студентства – навчання, базовими колективними суб'єктами якого є навчальна група й факультет. Ця діяльність реалізується в процесі, який називається навчально-виховний. Така назва вказує на те, що він має забезпечувати не лише засвоєння професійних знань і вмінь як основи професійної компетентності майбутніх фахівців, теперішніх студентів, а і їх особистісний розвиток. Так, збереження, підтримку та зміцнення їх психічного здоров'я, а отже й психологічної стійкості, необхідно починати з цілеспрямованого й активного створення здорового соціально-психологічного клімату та доброзичливої, людяної морально-психологічної атмосфери в навчальних групах, на факультетах, у ЗВО загалом. Зрозуміло, що провідну роль у цій справі відіграють грати куратори навчальних груп, декани та їх заступники, викладачі, науково-педагогічні працівники, всі суб'єкти / учасники освітнього процесу, без винятків. Регулювати цей процес на наукових засадах мають психологи.

Показово й дуже важливо, що Міністерство освіти й науки України (МОН) в надзвичайно складних умовах війни все ж наголошує на необхідності розширення та вдосконалення психологічної служби закладів вищої освіти (ЗВО) «тут і тепер». Психологи ЗВО мають забезпечувати належний, конче необхідний вже на сьогоднішній день психологічний супровід освітнього процесу, зокрема й регулювання на наукових засадах створення і функціонування здорового соціально-психологічного клімату та доброзичливої морально-психологічної атмосфери. На цій основі вони мають розгортати психопрофілактичну роботу, спрямовану на підтримку й зміцнення психологічної стійкості, а тому й психічного здоров'я студентів і всіх учасників освітнього процесу. Передбачаються і вже запроваджуються різнопланові заходи такої роботи, основним вектором

якої є власне профілактика травмування психіки, а головним об'єктом – психологічна стійкість як суб'єктний засіб протидії деструктивним впливам стресорів.

Притім особливої уваги в цій роботі потребують студенти-першокурсники, які переживають процес адаптації до закладу вищої освіти, нового міста, до нових умов проживання. В умовах війни ці проблеми можуть суттєво підсилюватися ще й відсутністю комфортних умов для життя й навчання. Усе це – додатковий пролонгований стрес, який може стимулювати сенситивність (емоційну чутливість і вразливість), емоційну збудливість, реактивну дратівливість та вибуховість, імпульсивність в ухваленні рішень, що створює додаткові проблеми в спілкуванні, а тому негативно впливає психічне здоров'я загалом і психологічну стійкість зокрема [1].

Отже, цілком погоджуємось з О. Карпенко, що в умовах війни необхідно звертати особливу увагу на емоційний стан студентів, на їх уміння керувати своїми емоціями, чітко й конструктивно оцінювати події, використовувати різноманітні дієві засоби в навчанні та проблемних життєвих ситуаціях [4].

Уся ця робота є необхідною умовою й одним із провідних визначальних чинників важливого державницького завдання: підготовки компетентних фахівців, які є гідними особистостями й громадянами, в умовах злочинної війни московії проти України – це серйозний виклик сьогодення, який вимагає від кожного учасника освітнього процесу максимальної активізації всіх тих своїх професійних та особистісних потуг, які можуть допомогти гідно прийняти цей виклик [3].

Дослідники поділяють чинники формування й функціонування резильєнтності (психологічної стійкості) особистості на генетично зумовлені (вроджені) та соціальні. Щодо вроджених, то психолог працює з ними суто з позицій індивідуального підходу, тобто з кожною особою – на основі встановлення й врахування особливостей її темпераменту, насамперед сенситивності, емоційної збудливості, екстраверсії-інтроверсії, пластичності, а також тих властивостей психіки, що зумовлюються радикалами: «цикло», «шизо», «епі», «істеро», – і зазвичай суттєво впливають на мотиваційну динаміку психологічної стійкості суб'єкта та на характер і ефективність психопрофілактичної, психокорекційної, психотерапевтичної роботи загалом і з цим утворенням зокрема. Але в цьому повідомленні ми не торкаємось генетичних чинників, які впливають на резильєнтність та на її підтримку й зміцнення. Ці питання вимагають окремого, притім специфічного й доволі розлогого наукового повідомлення. Тому ми висвітлюємо їх, включно з нашим скромним, але, на наш погляд, цікавим доробком такого штибу, у наших наступних публікаціях.

Серед потужних і важливих соціальних чинників підтримки й зміцнення психологічної стійкості українського студентства – не лише здоровий соціально-психологічний клімат і людяна морально-психологічна атмосфера у ЗВО, а й сімейні взаємини, засновані на щирій любові, приязні, щедрому, альтруїстичному піклуванні тощо. Тому куратори навчальних груп,

психологи, декани і їх заступники, зрештою, всі науково-педагогічні працівники мають цікавитися атмосферою і взаєминами в сім'ях своїх студентів; їхні сім'ї можуть і мають бути ресурсом і джерелом психологічної стійкості та психічного здоров'я загалом, а для багатьох з них є таким ресурсом і джерелом. Отже, ці працівники мають здійснювати моніторинг характеру взаємин студентів у їхніх сім'ях і, за необхідності, коригувати їх з позицій індивідуального підходу. Дешифрація такого досвіду в нас також є, ми презентуємо його в наших наступних повідомленнях, присвячених психологічній стійкості студентів в умовах нашої визвольної, вітчизняної війни проти наших найзапекліших ворогів, клятих орків-московитів.

Саме на цьому аспекті війни, розв'язаної проти нас московитами, ми робимо основний акцент і в індивідуальній, і в груповій психопрофілактичній роботі щодо підтримки й зміцнення резильєнтності наших студентів. Наша війна праведна, справедлива, ми боронимо людяність, гуманізм, добро від вселенського сатанинського зла, яке втілює й насаджує мерзена, антилюдяна, некрофільна московія. Розуміння й автентично-особистісне прийняття цього факту як високого екзистенційного смислу й цінності ставлення – потужний суб'єктний чинник національно-патріотичної гордості, а тому й мужності, психологічної стійкості, психічного здоров'я.

Давно доведено, що війна спонукає багатьох людей, причетних до неї, притім не лише учасників бойових дій, вояків, до світоглядного пошуку високого смислу життя загалом і власного зокрема, до переосмислення і суттєвих, якщо не радикальних змін у своїх ціннісних орієнтаціях, екзистенційних переконаннях, вірі, а тому й у мотивації щодо життєвих смислів, пріоритетів, цілей, амбіцій, формальних і неформальних взаємин тощо. (В. Е. Франкл, Л. Кінг, Б. Петренко та ін.) [7].

Високий смисл життя – це, згідно з ученням В. Е. Франкла, необхідна умова і найпотужніший чинник життєдайної біофілії (любові до життя), життєвої енергії й наснаги, що інтегрується в бажанні жити. Щоб гідно жити, людина мусить мати гідний смисл життя. Тому зазначений основний акцент у нашій психопрофілактичній роботі щодо підтримки й зміцнення психологічної стійкості студентства в умовах героїчної війни України проти злочинних московських орків ми вважаємо необхідною умовою і провідним визначальним фактором її успішності.

Вельми потужним духовно-ціннісним, екзистенційно-смысловим фактором психологічної стійкості є віра в Бога (релігійна). Н. Жигайло і Т. Шолубка стверджують, що релігійна віра не лише допомагає студентам загоїти душевні рани, а й може допомогти в навчанні. Коли людина має до кого звернутися і вона вірить, що захищена, їй легше буде переживати навіть такий важкий період, як зараз. Тому віру можна зарахувати також до рекомендацій у формуванні психологічної стійкості студентів ЗВО [2].

Ми беззастережно підтримуємо цю позицію вже тому, що переконалися в її слушності в психопрофі-

лактичній роботі такого змісту й характеру з нашими студентами. Концептуальною основою цієї нашої роботи є фундаментальне поняття вчення В. Е. Франкла (логотерапії, екзистенційного аналізу) «над-смисл», ключовий зміст якого полягає в тому, що існують вагомі підстави для віри в існування Трансцендентного (Надприродного), персоніфіковані суб'єкти якого (Бог, ангели, святі) «патронують» наш земний світ з позицій любові до нього й піклування про нього, що надає високого, хоча й незбагненого для людського розуму, смислу існуванню людства та кожної людини, а тому дає оптимістичну надію щодо благополучного фіналу земних страждань. Тобто віра в над-смисл налаштовує на оптимістичну надію та щирю любов (Віра-Надія-Любов), отже, вона є потужним засобом протидії фрустрації (відчаю, розпачу) безнадійності й безвиході та підтримки й зміцнення психологічної стійкості. Розлогі й деталізовані аналітичні описи процедур такої роботи (дискусії, аргументації, апологію) зацікавлений читач може знайти в наукових публікаціях одного з авторів цього повідомлення [6; 7; 8].

Тут лиш зауважимо, що сутність використання «над-смислу» та логотерапевтичного підходу загалом у нашій психопрофілактичній роботі, спрямованій на підтримку й зміцнення психологічної стійкості як необхідної умови й головного суб'єктного чинника психічного здоров'я нашого студентства полягає в стимулюванні щирого інтересу до людяного життя посередництвом вільного автентичного вибору гуманістичних духовно-ціннісних орієнтацій та смислів життя [6].

Отже, ми поділяємо думку Я. Андрушко, яка провідний критерій психічного здоров'я студентів вбачає в можливості особистості жити в стані внутрішньої свободи, гармонії та відповідальності, в прагненні неухильного розвитку свого духовного потенціалу [1].

Остаточо доведено багатьма дослідниками, що є прямо пропорційний каузальний зв'язок між якістю соціальної підтримки індивіда, основний критерій якої – людяна, доброзичлива турбота й допомога – та його не лише психічним, а й соматичним, фізичним здоров'ям.

Фізичне здоров'я може й має бути потужним ресурсом психологічної стійкості та психічного здоров'я. Основні фактори такого ресурсу – оптимальний, хороший стан фізичного здоров'я особи та її ставлення до нього як до однієї з найбільших цінностей [2]. Особливо вагомого значення фізичне здоров'я набуває в умовах війни, адже війна нерідко вимагає значних, часом межових не лише психічних, а й фізичних зусиль. Спроможність докладати таких зусиль та успіхи, які ця спроможність за необхідності забезпечує, на наш погляд, також є суттєвим чинником підтримки та зміцнення психологічної стійкості, який діє посередництвом вдовolenня суб'єктом собою, своєю спроможністю, що стимулює й посилює його впевненість у собі, а тому резильєнтність. Наші спостереження й бесіди в процесі психопрофілактичної роботи підтверджують правильність цього твердження.

Коли ми говоримо про стресори війни, які нерідко вимагають значних, а часом межових не лише психіч-

них, а й фізичних зусиль, то стараємось пояснити, що якість реакції на них істотно залежить того функціонального стану, у якому перебуває в цей час людина, перед якою постають ці вимоги. Функціональні стани поділяють на три типи: нормальний, межовий, патологічний.

Нормальний функціональний стан забезпечує ефективність життєдіяльності суб'єкта в межах оптимальних параметрів його існування. Тож дуже важливо докладати всіх можливих зусиль щодо його підтримки в умовах війни, у яких найбільш ефективними є саме оптимальні параметри існування кожного, хто перебуває в цих умовах, хоча це дуже важко, а нерідко й неможливо. Стресори війни піднімають функціональний стан до рівня межового.

Межовий функціональний стан – це більш-менш пролонговане функціонування психіки й організму суб'єкта на межі своїх можливостей, що може призвести до «зламу» – втрати здатності реагувати адекватно, тобто до помилкових дій, які в умовах війни нерідко бувають фатальними, призводять до загибелі, каліцтва, нищення, травмування психіки тощо. Такий «злам» нерідко переводить функціональний стан суб'єкта з межового рівня на патологічний.

Патологічний функціональний стан за визначенням не може забезпечити не те що ефективно й оптимальне, а нормальне реагування, отже, людина в такому стані потребує лікування, зазвичай клінічного.

Після пояснення студентам, що таке функціональні стани, розповідаємо їм про, на наш погляд, найбільш оптимальний для них метод контролю та регулювання функціональних станів – біофідбек. За допомогою цього методу людина може відстежувати рівень своїх фізіологічних показників: серцевого ритму, дихання, електродермальної активності тощо та регулювати їх за допомогою спеціальних вправ і технік. Біофідбек може суттєво допомогти підтримувати оптимальний рівень реагування на впливи стресорів, зокрема й пролонгованих, поліпшити здатність зосереджуватися, мобілізувати та концентрувати свої психічні й фізичні ресурси, опірність та витривалість тощо, тобто підтримувати й зміцнювати психологічну стійкість.

Попри біофідбек, необхідно ретельно вивчати інші адаптаційні стратегії, методи й механізми саморегуляції, які можуть допомагати нашим студентам підтримувати й зміцнювати свою психологічну стійкість, психічне і фізичне здоров'я. Дослідження Р. Лазарус, зокрема, показали, що такі стратегії, методи й механізми обов'язково мають містити: постійний пошук ефективної, конструктивної, оптимістичної соціальної підтримки; переосмислення психотравматичних ситуацій з позицій пошуку реального та потенційного позитиву (саногенне мислення); активне, дієве вирішення проблем [9].

У такій роботі конче необхідний інформаційний складник, тому що рашисти ведуть запеклу психологічну війну, у якій активно використовують різноманітну дезінформацію – так звані ІПСО, фейкові повідомлення тощо. Ця війна має на меті поширення й поглиблення

психологічної дестабілізації, паніки, відчаю, фрустрації, зневіри, травмування психіки українців та їх ширих друзів і союзників тощо. Отже, необхідно постійно доводити до студентів правдиву інформацію про все важливе, пов'язане з війною, з використанням переконливих фактів про реальний стан на фронті, у нашій державі, світі, особливо щодо військової, фінансової та матеріальної допомоги нам розвинених демократичних країн, притім з оптимістичним акцентом. Але й не приховувати проблеми, негаразди, загрози, трагедії. Наш скромний досвід такого інформування переконливо засвідчує його ефективність щодо підтримки й зміцнення психологічної стійкості студентів, зокрема, допомагає їм ефективно адаптуватися щодо складних викликів, так чи так пов'язаних з нашою війною з носієм вселенського зла – мерзенною московією.

Значну роль у підтримці й зміцненні психологічної стійкості студентів можуть і мають грати: відповідні групові сесії в групах підтримки; тренінги зі стрес-менеджменту та релаксації, зокрема медитації як оптимістичне, саногенне самоналаштування на зав'язання в подоланні труднощів та протидії впливу деструктивних стресорів тощо. Притім важливо переконувати студентів, що такі знання, уміння, навички можуть і мають допомагати їм ефективно адаптуватися після нашої перемоги, зокрема, давати собі раду в подоланні негативних психологічних наслідків війни. У цьому сенсі погоджуємося з Б. Б. Петренком, що вже сьогодні актуальними є дослідження впливу різних індивідуальних та культурних факторів, механізмів резильєнтності, саногенної адаптації та позитивних змін світогляду на засадах гуманістичних, демократичних духовних цінностей та ідеалів нашої студентської молоді після війни, зокрема, тих аспектів психологічної стійкості, які допоможуть сьогоднішнім студентам ефективніше впоратися з наслідками війни і сприятимуть їх професійному та особистісному розвитку [9].

Потужним ресурсом психологічної стійкості особистості є її психологічна компетентність, яка передбачає психологічну освіченість і психологічну культуру. У викладанні більшості психологічних предметів на нашому факультеті психології та інших факультетах Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника наші викладачі, зокрема й автори цього повідомлення, намагаються формувати й розвивати цю компетентність, що відображено в численних наукових і навчально-методичних публікаціях наших викладачів, докторантів, аспірантів, магістрантів.

Чимало з наших науково-педагогічних працівників можуть провести компетентне психологічне консультування, надати психологічну допомогу й підтримку в спеціально обладнаних для цього приміщеннях на нашому факультеті. Зі змістовним досвідом цих процедур (анонімно щодо клієнтів) знайомимо наших студентів, обговорюємо їх з ними. Вони на ділі солідаризуються з позицією О. Карпенко, що професійні психологи мають в умовах війни надавати кваліфіковану, компетентну допомогу тим, хто її конче потребує, чия психіка травмована військовими злочинами рашистів

[4]. У цій роботі враховуємо, зокрема, доробок Б. Колка, який досліджував вплив психічної травми на організм та психіку людини і показав важливість інтегративного підходу в лікуванні посттравматичних станів [9].

Висновки. 1. Унаслідок злочинної війни московії проти України набуває актуальності проблема психологічної стійкості українських студентів – однієї з тих соціальних груп, які зазнають інтенсивного деструктивного впливу цієї війни на психіку. Це пов'язано з тими віковими психологічними особливостями юності та ранньої зрілості, які роблять студентів особливо чутливими щодо масованого й катастрофічного травмування психіки цією війною. У такому віці молоді люди будують плани свого майбутнього життя, а ця війна загрожує руйнуванням їх майбутнього: самоактуалізації в праці, коханні; створення сім'ї; здоров'я; життя; горем втрат тощо. Щоб вистояти і перемогти в таких реаліях, необхідна міцна психологічна стійкість. Водночас студенти – це та соціальна група, від якої насамперед і головню залежить майбутнє націй і створених ними держав; це майбутні фахівці всіх тих професій, які вирішальним чином визначають суспільний прогрес: науково-дослідницьких, організаційно-управлінських, високотехнологічних і т. ін. Якість професійної діяльності таких фахівців каузальним чином залежить не лише від професійних знань, умінь, навичок, а й від певних особистісних властивостей, серед яких однією з вельми важливих є психологічна стійкість.

2. Впливи, які травмують психіку в умовах війни, характеризують як катастрофічні й масовані. Ці характеристики цілковито відповідають впливам злочинної війни московитів в Україні, які шокують своєю абсолютною аморальністю й цинічністю, садистською жорстокістю, вбивствами, каліченнями й руйнуваннями тощо. Все це породжує патогенні емоційні переживання: душевний біль / муку; страх / жах / тривогу; фрустрацію / відчай; гнів / ненависть; відразу / огиду і т. ін., – які можуть призводити до ПТСР, депресій, почуття порожнечі в душі, стану безнадійності, який є головним чинником суїциду, тощо. Такі розлади вимагають психотерапії, а то й медикаментозного лікування. Ми встановили, що небагато наших студентів потребують такої інтенсивної допомоги, тому зосереджуємо увагу на психопрофілактичному аспекті проблеми травмування їх психіки цією злочинною війною московитів – вважаємо, що психопрофілактика, у широкому розумінні, може відігравати провідну роль у підтримці та зміцненні психологічної стійкості нашого студентства.

3. Необхідною умовою ефективності досліджень та всіх форм підтримки й зміцнення психологічної стійкості студентів є постійний моніторинг динаміки показників їх психічного здоров'я, зокрема, його інтегрального маркера – почуття благополуччя. Результати такого моніторингу навчальних груп та окремих студентів мають враховуватись у виборі форм і методів психопрофілактичної роботи з ними та, за необхідності, психологічної корекції.

4. Необхідною умовою та потужним чинником успішності такої роботи є саногенний вплив соціуму, як

у ЗВО, так і в сім'ї, родині, неформальних групах. Адже почуття «ми» – усвідомлення та емоційне почування невід'ємної належності до свого соціуму (формальних і неформальних груп), впевненість у надійній захищеності та підтримці в ньому, з його боку – ключова соціальна потреба людини. Від повноти її задоволення, від міцності почуття «ми» в прямій пропорції залежить задоволення особи світом і собою у світі, що інтегрується в почуванні благополуччя, яке є головним показником психічного здоров'я особистості. Соціальна підтримка істотно допомагає протистояти деструктивному впливу стресорів, травмуванню психіки, послаблює їх руйнівні наслідки. Недостатня соціальна підтримка сприяє почуванню самотності, відчуженню від суспільства, від людей.

Необхідною умовою та головним фактором саногенної соціальної підтримки є здоровий соціально-психологічний клімат і доброзичлива, людяна морально-психологічна атмосфера в соціумі. Так, збереження та зміцнення психічного здоров'я, а отже й психологічної стійкості студентів, необхідно починати зі створення такого клімату і такої атмосфери в навчальних групах, на факультетах, у ЗВО загалом. Провідну роль у цій справі мають відігравати куратори навчальних груп, декани та їх заступники.

5. Психологи ЗВО мають регулювати цей процес на науково-методичних засадах і водночас розгорнути власне психопрофілактичну роботу, спрямовану на підтримку й зміцнення психологічної стійкості, психічного здоров'я студентів. Особливої уваги в цій роботі потребують студенти-першокурсники, які переживають процес адаптації до свого нового статусу, що в умовах цієї війни є додатковим стресором, який може посилювати патогенні впливи злочинної війни на їх психічне здоров'я, психологічну стійкість.

6. І в груповій, і в індивідуальній психопрофілактичній роботі щодо підтримки й зміцнення резильєнтності наших студентів ми робимо основний акцент на тому, що наша війна проти наших найзапекліших ворогів – клятих московитів – праведна, справедлива, визвольна, вітчизняна, ми боронимо людяність, гуманізм, добро від вселенського зла, яке втілює й несе мерзенна, антилюдяна, некрофільна московія. Розуміння й автентично особистісне прийняття цього факту як високого екзистенційного смислу й цінності ставлення – потужний суб'єктний чинник національно-патріотичної гордості, а тому й мужності та психологічної стійкості.

Війна спонукає багатьох людей, причетних до неї, до активного пошуку високого смислу життя загалом і власного зокрема, до суттєвих, а то й радикальних змін у своїх ціннісних орієнтаціях, екзистенційних переконаннях, вірі, а тому й у мотивації щодо життєвих смислів, пріоритетів, цілей, амбіцій, взаємин тощо. Високий смисл життя – це необхідна умова й найпотужніший чинник життєдайної любові до життя, життєвої наснаги, що інтегрується в бажанні й здатності жити гідно. (За В. Франклом). Тому зазначений основний акцент у нашій психопрофілактичній роботі щодо підтримки й зміцнення психологічної стійкості студентства в умо-

вах героїчної війни України проти злочинних московських орд ми вважаємо необхідною умовою і провідним визначальним фактором її успішності.

7. Вельми потужним духовно-ціннісним, екзистенційно-смисловим фактором психологічної стійкості є віра в Бога. Концептуальною основою використання нами цього фактору в підтримці й зміцненні психологічної стійкості наших студентів є фундаментальне поняття вчення В. Франкла «над-смисл», ключовий зміст якого полягає в тому, що є вагомі підстави для віри в існування Надприродного, персоніфіковані суб'єкти якого (Бог, ангели, святі) «патронують» наш земний світ з позицій любові до нього і піклування про нього, що надає високого смислу існуванню людства та кожної людини, а тому дає оптимістичну надію щодо благополучного фіналу земних страждань. Тобто віра в над-смисл налаштовує на оптимістичну надію та щире любов (Віра-Надія-Любов), отже, вона є потужним засобом протидії фрустрації (відчаю, розпачу) безнадійності й безвиході та підтримки й зміцнення психологічної стійкості.

8. Потужним ресурсом психологічної стійкості та психічного здоров'я може і має бути здоров'я фізичне. Особливо вагомим значення фізичне здоров'я набуває в умовах війни, адже війна нерідко вимагає значних, часом межових, не лише психічних, а й фізичних зусиль. Спроможність докладати таких зусиль та успіхи, які ця спроможність за необхідності забезпечує, на наш погляд, також є суттєвим чинником підтримки та зміцнення психологічної стійкості, який діє посередництвом вдовлення суб'єктом собою, своєю спроможністю, що стимулює й посилює його впевненість у собі, а тому й резильєнтність.

9. Для моніторингу, контролю й регулювання свого фізичного здоров'я, функціонального стану організму й психіки пропонуємо перевірений щодо надійності біофідбек. Водночас вважаємо, що необхідно ретельно вивчати й апробувати інші саногенні адаптаційні стратегії, методи й механізми саморегуляції, які можуть допомагати нашим студентам підтримувати й зміцнювати свою психологічну стійкість, психічне і фізичне здоров'я.

10. Конче необхідний ресурс у підтримці й зміцненні психологічної стійкості наших студентів – інформаційний. Рашисти активно використовують різноманітну дезінформацію – так звані ПСО, фейкові повідомлення тощо. Мета – посіяти, поширити й поглибити психологічну дестабілізацію, паніку, відчай, фрустрацію, зневіру тощо серед українців та їх союзників. Тож необхідно постійно доводити до студентів правдиву інформацію про все важливе, пов'язане з війною, з використанням переконливих фактів про реальний стан на фронті, в нашій державі, у світі, особливо щодо військової, фінансової та матеріальної допомоги нам розвинених демократичних країн, притім, з оптимістичним акцентом. Але й не приховувати проблеми, негаразди, загрози, трагедії. Наш скромний досвід такого інформування переконливо засвідчує ефективність такої роботи щодо підтримки й зміцнення психологічної стійкості студентів.

11. Значну роль у підтримці й зміцненні психологічної стійкості студентів можуть і мають відігравати: відповідні групові сесії в групах підтримки; тренінги зі стрес-менеджменту та релаксації, зокрема медитації як оптимістичне самоналаштування на завзяття в подоланні труднощів та протидії впливу деструктивних стресорів тощо. Притім важливо переконувати студентів, що такі знання, уміння, навички можуть і мають допомагати їм ефективно адаптуватися після нашої перемоги, зокрема, давати собі раду в подоланні негативних психологічних наслідків війни.

12. Потужним ресурсом психологічної стійкості особистості є її психологічна компетентність, яка передбачає психологічну освіченість і психологічну культуру. У викладанні більшості психологіч-

них предметів на нашому факультеті психології й на інших факультетах Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника наші викладачі, зокрема й автори цього повідомлення, намагаються формувати й розвивати цю компетентність, що відображено в численних наукових і навчально-методичних публікаціях наших викладачів, докторантів, аспірантів, магістрантів.

Чимало з наших науково-педагогічних працівників можуть провести компетентне психологічне консультування, надати психологічну допомогу й підтримку в спеціально обладнаних для цього приміщеннях на нашому факультеті. Зі змістовним досвідом цих процедур (анонімно щодо клієнтів) знайомимо наших студентів, обговорюємо їх з ними.

Література:

1. Грішин, Е., Гуцол, К., Кіреєва, З., Лазос, Г., Титаренко, Т., & Хоменко, І. Христина Дзюнь. Психологічні особливості розвитку резильєнтності студентської молоді. Розділ І. Аксиологічні та методологічні засади розвитку сучасної вищої освіти. 2023. С. 140–155. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/30866/1/9_Dzyn.pdf
2. Жигайло, Н., Шолубка, Т. Формування психологічної стійкості студентів ЗВО під час війни. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2022. Випуск 14. С. 3–14.
3. Капріор І. О., Кононенко Н. М. Психічне здоров'я молоді в період військових дій: особливості освітнього процесу. 2022. URL: <https://dspace.nuph.edu.ua/bitstream/123456789/29057/1/199-200.pdf>
4. Карпенко О. Соціально-педагогічна підтримка студентів в умовах війни. *Журнал «Перспективи та інновації науки» (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*. 2023. Випуск 12 (30). С. 267–276.
5. Коструба Н., Ляшко Л. Особистісні особливості психологічної стійкості молоді в умовах війни. *Psychological Prospects Journal*. 2023. Випуск 42. С. 82–96.
6. Москалець В. Логотерапевтичний підхід до психотравм злочинної війни росії в Україні. *Український психологічний журнал: збірник наукових праць*. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка. № 1 (17), 2022. С. 64–83. *INDEX COPERNICUS (IC)*. *GOOGLE SCHOLAR* та ін.
7. Москалець В. «Над-смісл» у логотерапії безнадійності. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія». Науковий журнал*. Випуск 17. Острог: «Острозька академія», 2024. С. 72–84. *INDEX COPERNICUS (IC)*; *EBSCO Publishing* та ін.
8. Москалець В. «Над-смісл» у логотерапії горя і мук совісті. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія». Науковий журнал*. Випуск 16. Острог: «Острозька академія», 2023. С. 73–83. *INDEX COPERNICUS (IC)*; *EBSCO Publishing* та ін DOI:10/25264/2415-7384-2023-16-73-83.
9. Петренко Б. Б. Особливості психічних станів студентів під час війни. Дипломна робота на здобуття освітнього ступеня магістра спеціальності «Психологія». Національний авіаційний університет. Київ, 2023. 64 с.

References:

1. Kostruba, N., Lyashko L. (2023). Osobystisni osoblyvosti psykhologichnoyi stiykosti molodi v umovakh viyny. [Personal characteristics of psychological stability of youth in war conditions]. *Psychological Prospects Journal*. Vypusk 42. S 82–96 [in Ukrainian].
2. Hrishyn, E., Hutsol, K., Kireyeva, Z., Lazos, H., Tytarenko, T., & Khomenko, I. Khrystyna DZYUN' (2023). Psykhologichni osoblyvosti rozvytku rezyl'yentnosti student-s'koyi molodi. [Psychological features of the development of student youth resilience]. *Rozdil I Aksiologichni ta metodologichni zasady rozvytku suchasnoyi vyshchoyi osvity*. S. 140–155 [in Ukrainian].
3. Kaprior, I. O., Kononenko, N. M. (2022). Psykhichne zdorov'ya molodi v period viys'kovykh diy: osoblyvosti osvith'oho protsesu [Mental health of young people during military operations: peculiarities of the educational process] [in Ukrainian].
4. Karpenko O. (2023). Sotsial'no-pedahohichna pidtrymka studentiv v umovakh viyny. [Socio-pedagogical support of students in war conditions]. *Zhurnal «Perspektyvy ta innovatsiyi nauky» (Seriya «Pedahohika», Seriya «Psykhohiya», Seriya «Medytsyna»)*. Vypusk 12 (30). S.267-276 [in Ukrainian].
5. Moskalets' V. P. (2022). Lohoterapevtychnyy pidkhid do psykhotravm zlochynnoyi viyny rosiyi v Ukrayini. [Psychotherapeutic approach to psychotraumas of Russia's criminal war in Ukraine]. *Ukrayins'kyy psykhologichnyy zhurnal: zbirnyk naukovykh prats'*. Kyiv: Kyiv's'kyi natsional'nyy universytet imeni Tarasa Shevchenka. №1 (17). S. 64–83 [in Ukrainian]. *INDEX COPERNICUS (IC)*. *GOOGLE SCHOLAR* ets.
6. Moskalets V. P. (2024) «Nad-smisl»u logoterapiji beznadiynosti // *Naukovi zapiski Natsionalnego universytetu «Ostrogzka academia». Seriya «Psykhologia». Naukoviy zhurnal. Vipusk 17. Ostrog: «Ostrogzka academia». C. 72–84. INDEX COPERNICUS (IC); EBSCO Publishing ets. DOI:10/25264/2415-7384-2023-16-73-83.*
7. Moskalets V. P. (2023) «Nad-smisl»u logoterapiji gorja i muk sovisti // *Naukovi zapiski Natsionalnego universytetu «Ostrogzka academia». Seriya «Psykhologia». Naukoviy zhurnal. Vipusk 16. Ostrog: «Ostrogzka academia». C. 73–83. INDEX COPERNICUS (IC); EBSCO Publishing ets. DOI:10/25264/2415-7384-2023-16-73-83.*

8. Petrenko B.B. (2023). Osoblyvosti psykhychnykh staniv studentiv pid chas viyny. [Peculiarities of mental states of students during the war]. *Dyplomna robota na zdobuttya osvith'oho stupenya mahistra spetsial'nosti «Psykhohiya»*. Nacional'nyy aviatsiynnyy universytet. Kyiv. 64 s [in Ukrainian].

9. Zhyhaylo, N., Sholubka, T. (2022). Formuvannya psykholohichnoyi stiykosti studentiv ZVO pid chas viyny. [Formation of psychological stability of students of higher education institutions during the war]. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya psykholohichni nauky*. Vypusk 14. S. 3–14 [in Ukrainian].